

Fodor Miklós

Az önkiüresítés (kenózis) radikális felfogása

Balizs Dániel *Kérdés Istenhez* című versében

A vers Balizs Dániel: *A kíváncsiság Istene* – Cédrus Művészeti Alapítvány, 2024 – című kötetében található

I.

Kíváncsiság, várakozás, művészet, elmúlás

A **kíváncsiság** a filozófiatörténetben is fontos fogalom: a tudásszerzés egyik motiválója (bár nem az egyetlen), hiszen kíváncsiak mindig olyasvalami megismerésére vagyunk, melynek ismerete nincs birtokunkban. **A kíváncsiság oly tudás hiánya miatt keletkezik, melyről azt gondoljuk, közel van, könnyen megszerezhető.** Értékelése ugyanúgy, mint a köztudatban, lehet pozitív is, negatív is attól függően, mire irányul, és milyen mélységet céloz. Balizs Dánielnél az Isten: a kíváncsiság Istene. A megfogalmazás inkább az antik istenfelfogásra utal (Pallasz Athéné a tudomány istene például), a nagybetűvel való kezdés viszont azt jelzi, hogy itt a keresztény Istenről van szó. Azonnal feltűnhet egy ellentmondás: ha Isten mindentudó, akkor számára a kíváncsiság egy nem létező, nem ismert állapot. Annyit leszögezhetünk a cím alapján, hogy várakozásunk szerint a kötetben Istenről rendhagyó módon, a megszokott, fősodratú, keresztény istenképpel bajosan (a fű alatt rejtőzködővel viszont annál inkább) összeegyeztethetően lesz majd szó. Ebbéli várakozásunkban nem is fogunk csalódni.

A kötet hátoldalán ezt olvassuk: *A várakozás művészete*. Mintha alcím volna. Adódik, hogy a lírai én gyakorolja ezt a művészetet, mely bizonyosan nem cselekvő tevékenység. A várakozás a jövőre irányul. Amit várunk, az még a *jövőben van*, onnan fog megérkezni. A várakozó elől a várakozás tárgya ugyanúgy elrejtett, mint a kíváncsi elől a kíváncsiság tárgya. **A várakozás művészete akár a kíváncsiság művészete is lehet.** És ha Isten a kíváncsiság Istene, aki arra várakozik, hogy valamilyen tudás megérkezzék hozzá, akkor a lírai én és Isten igen közel kerül egymáshoz. A kötet ilyen témájú verseiben rendkívül sajátos, kreatív-egyedi módon Isten és a lírai én úgy

érzékelik egymást, úgy folytatnak párbeszédet, mint két egyenértékű teremtmény, még csak nem is biztos, hogy ember. Olykor még azon is eltűnődik az értelmező, hogy a kíváncsiság Istene – vagy egyszerűen az Isten – vajon nem a lírai én inkognitója-e...

A hátlap még egy közlést tartalmaz: *A mostban a legszebb, ha múlik*. E mondat jelentése igazán akkor világosodik meg, ha először a *most*-ot értelmezzük: **a most a múltó és az érkező – tehát a múlt és a jelen közötti átmenetet biztosító – idő**. Ha a fókusz azon van, ami a jövőből érkezik, akkor az én, aki benne áll, jövőre orientált, ha azon van, ami elmúlik, akkor múltra orientált. **A most (a pillanat) múlik és teremődik folyamatosan: ez az idő dinamikája**. A lírai én a hátlapra kiemelt mondatban inkább elégikusnak, mint dinamikusnak mutatkozik: a szépséget az elmúlásban, az elmúlóban találja meg, nem a teremődőben és eljövőben.

Isten, kíváncsiság, várakozás, elégikus viszony az időhöz és a léthez – ezen alapvető fogalmak megélésében van a művészet a kötet borítója szerint. Lássuk, miként!

Az én metamorfózisa feltétele annak, hogy Isten(t) kérdezni tudja

A vizsgált kötetben Isten, mint szereplő, többször felbukkan. Megjelenésének formája, módja lényegileg azonos. Jelen értelmező esszémben a kötet azon versét fogom megvizsgálni, melyben Isten szereplőként való megjelenését a legradikálisabbnak tartom. Hogyan találkozik Vele a lírai én? Rendkívül egyedi megjelenésnek mi a jelentősége tágabb, társadalomfilozófiai értelemben? Ezekre a fő kérdésekre keresem a válaszokat miközben Balizs Dániel *Kérdés Istenhez* című versét faggatom.

*Isten meguntad vajon a mindenhatóságot
kipróbálad itt lent a koszt a nyomort az
elveszettség nagyszerű könnyűségét*

– kérdezi a költő Istent a vers vége felé. Láthatjuk azonnal, hogy ez az Isten is kérdezhető, szólítható karakterű, mint a keresztény – állításom szerint minden ellenkező látszat dacára a balizsi Isten és a keresztény azonos. Bár a költőien kialakított istenkép radikálisan eltér a megszokottól, (távoli) párhuzamai a keresztény misztikus gondolkodásban tetten érhetők. E versben ugyan nem válaszol Isten, más esetekben mindazáltal beszédesebb. Meghökkenítő újdonsága a versbéli Istennek, hogy valóban ott van a lírai én szemei előtt, valóban látható, érzékelhető, valóban csinál valamit itt a

földön, valóban várható, hogy megszólal, mond valamit, vagy beszédes hallgatásával közvetlenül üzen annak, aki tapasztalja jelenlétét. A kereszténység elvont Istene a Bibliából szól csak, elképzelhetetlen, hogy mást mondjon, mint ami leírt. Jézus is történeti vagy teológiai alak, és bár szavát élőként fogják fel, az nem fordul elő, hogy valóságosan megjelenik itt és most valaki szemei előtt – legfeljebb álomban vagy látomásban. Amikor a keresztények arról beszélnek, hogy ők szóltak Istenhez, őket megszólította Isten, arra gondolnak, hogy ez a bibliai Isten, mint képzet (jungi értelemben autonóm, azaz önálló tevékenységre képes lelki komplexum) beépült az elmébe, lélekbe, és onnan egyfajta belső hangként vagy sejtésként szól az emberhez. Ez csupán belső beszéd. Balizs Dániel versbéli Istene valóságosan, tapasztalhatóan megjelenik, leszáll a mennyből a teremtet világba, valamilyen alakot ölt (általában emberit, itt nem), és valamilyen tevékenységet folytat. Mi lehet ennek az oka (ható ok), vagy a célja (cél-ok)? Ezt kérdezi a lírai én is: okként az unalom, méghozzá az örökkévalóság unalma adódik. **Régi, bár nem fősodratú képzet Isten és ember létértékének összehasonlításában, hogy az emberi lét, bár esendő, szenvedésteli, nyomorult, mégis izgalmasabb, mint az isteni lét, ahol semminek sincs tétje.** Ám Balizs Dániel itt nem áll meg, a célra is rákérdez: Isten vajon meg szeretné ismerni az emberlét negatív aspektusait, éppen azokat, melyeket a végtelenség, örökkévalóság és tökéletesség létállapotában nem lehet megismerni? A koszt, a nyomort, az elveszettséget? Ez Isten önkiüresítésének radikális elgondolása volna.

Itt egy pillanatra megállok az istenképről szóló fejtegetésben, és jelzem, hogy a vers nem egyszerűen az elveszettség kifejezését említi, ennél jóval összetettebb fogalmat használ: az *elveszettség nagyszerű könnyűségét*. Azt gondolom, hogy már az eddigiek alapján is az a meggyőződésünk keltődhetett, hogy a költő meglehetősen eredetien fogja fel az istentémát, mindazáltal nem előzmények nélküli módon. A most idézett kifejezés azonban mehökkent, és tűnődésre késztet. Először is szeretném leszögezni, hogy ez a lírai én gondolata, tehát ő az, aki ezt az érzést érzi, és ha épp ezt kérdezi Istentől, akkor valójában azt kérdezi tőle: **meg akarsz ismerni engem? Érezni akarod az én (egyik) legmélyebb érzésemet, mely a létezéshez fűz? Azonosulni akarsz velem?** Lélektanilag ezen azonosulást akkor tudom elgondolni, ha első lépésben feltételezem, hogy a kereszténység fősodratú istenképzete (végtelen, örökkévaló, mindenható, mindentudó, mennylakó stb.) mint autonóm komplexum bevésődött a lelkébe, ott tehát aktív; majd második lépésben feltételezem, hogy ez az autonóm istenkomplexum mintegy megszállja az ő esendő, emberi mély én-jét. Ám itt láthatólag sajátos helyzet keletkezik: a mély-én – melynek lényege, feltételezésem szerint, az *elveszettség nagyszerű könnyűsége* (könnyedéget is mondanánk talán) – isteni

karakterűvé válik. Ez pedig érthető úgy is, hogy teremtvé alakul. Verset alkot, ihlettel áld, sőt akár ennél többre is képes: életformát, sorsutat formál. Mit jelent e három szavas kifejezés? Az *elveszettség* nem nagyszerű, nem könnyű; a *nagyszerűség* nem elveszett és nem könnyed, a *könnyű* (könnyed) nem elveszett és nem is nagyszerű – legalábbis első közelítésre ezeknek a fogalmaknak nincs közös metszete. Akkor meg kell teremtenünk! Balizs Dániel verseit olvasva a következőket ajánlom megfontolásra: a mai lét, a mai kor erős tendenciája az elveszés, a romlás, a kosz, a nyomor, a kulturálatlanság, a mérgező indulatkitörések, hibáztatások és hasonlóak. Ebben élünk, ez a korszellem egy vonása, melyet látunk, mely belénk hatol. Ám **ha mindenképp elvesz a kor (mert e negatív hatású vonás fő tendenciává válik), ha ebből következően felesleges megmentésére esküdnünk (mondjuk egy keresztény Isten morális felszólítása okán), akkor súlyos teher esik le a vállunkról.** Könnyűek, könnyedek lehetünk, ez megengedetté válik (Isten nem követel küldetést a világ megmentéséért, lemond róla, az elmúlás szépségét szemléli), szabadok is lehetünk a kor lehúzó tendenciáitól. Ez a teremtés, alkotás nagyszerű érzéséhez is elvezethet.

*Isten megmutatod nekünk töppedt
buborékoknak azt amit csak te tudsz
aztán hazaballagsz
Isten honnan tudod*

„Dani” (a kötet nem egy verscímében szereplő, a költőre utaló becenév), megmutatod nekünk, töppedt buborékoknak azt, amit csak Te tudsz? Honnan tudod? E játékosan visszafordító karakterű kérdésekre válasz a kötet számos verse, melyekben a költő lényegében a következőt mondja el nekünk: **Isten lejön a mennyből, hogy átélje teremtményei valós élményeit, majd misztikusan-titokzatosan lelkükbe költözvén teremtvé teszi bennük, amit megtudott, ám amit a teremtmények mindig is tudtak, csak nem tudták, hogy ez isteni bennük, mert elfedte a megszokott istenkép.** Mit tud tehát a költő (amit Isten is)? Át tud változni bogárrá vagy baktériummá. Tudja onnan nézni a világot, miközben lélekben ember marad. Ismerős? Nem ezt várjuk Istentől? Annyira elveszett a lírai én a most vizsgált versben, hogy már nem is ember, mélyen ember alatti élőlény. Nagyszerű, csodálatos, hogy ezt az átváltozást a költészetben meg tudja csinálni, és láthatólag nincs izzadtságsgaza, nem szenved tőle: **mintha a világ legtermészetesebb dolga volna, hogy bogárrá vagy baktériummá alakul át valaki.** Előbb ő változik át a vers dramaturgiája szerint, majd ebbéli létállapotában szembetalálkozik Istennel, aki – ez

meglepné az olvasót, ha nem készítettem volna már fel rá – szintén *bogár, baktérium, és vírusokat terelget*. Mintha ezt sugallaná, kérdezné a lírai én az olvasótól (is): szeretnél találkozni Istennel? Merthogy a régi módon már nem tudsz? Mert sem a régi, elvárt emberi viszonyulás révén, sem azzal a képzhalmazzal felszerelve, melyet Istenről kialakított a fősodratú teológia, nem megy? Próbáld meg kiüresíteni, lealacsonyítani magad, ne felülről tekints az alacsonyra, így talán esélyes lesz, hogy egyszer csak találkozol Istennel, aki ugyanígy kiüresítette és lealacsonyította magát, mint Te. **Ismerd fel az elveszésben a könnyedséget: lelked egy mély tendenciáját, melyet elfedtek a régi, megkövült viszonyulások, ismerd fel ott az isteni jellemzőt:** hogy az *elveszettség nagyszerű könnyűsége* örök életstratégiát jelez, mint bármi más, ami örök, annyi a különbség csupán, hogy ez most került felszínre, ezt hozta a korszellem.

*fölöttem értelmezhetetlenül tág volt a tér
a falakon szétrobbanó hangok bódítóak
a szagok a mormolás a talpak
feketésege
morzsákon koszos szemcséken bukdácsoltam (...)
a templom járólapjai között
egy bogár egy baktérium
a padló görbületén túl egyszer csak feltűnt az Isten
szembefutott velem és éppoly apró oly jelentéktelen oly
magából semmit ki nem pergető mázsás talpakat
kerülgető néha koszos néha tömjénillatú volt
mint egy bogár egy baktérium mint a
menny egyszerű csodás túlélője
a templom padlójának mikrovilágában*

A templom tágassága a lírai én számára értelmezhetetlen – tekintve, hogy Balizs Istene éppenséggel a közelség, a közvetlenség istene. Ráadásul a bogárrá, baktériummá való misztikus átlényegülés miatt az egyébként is meglevő, emberi tágasságérzet csak fokozódott. Elvileg fel lehetne mászni a falakon a mennyezetre, de ilyesmi nem történik, minden alant a padlón, a koszban, a lét repedéseiben zajlik. És ez az **alantiság mély-értelműen szimbolikus: halványan átszínez minden sort ebben a költészetben.** Egyébként a jelképhasználat, a metaforizálás Balizs Dániel költői módszertanában nem elsődleges, bár kihagyhatatlan. **Mintha a versek úgy akarnának példázatokká válni, hogy ezt még önmaguk elől is titkolják.** Ebben a versben például

az átlényegülés teljesen realizztikusan jelenik meg, holott misztikus-képzeti esemény. Egyetlen sort találtam, mely egyértelműen metaforikus: *a falakon szétrobbanó hangok bódítóak*. Van olyan költészet, melyben túltengenek az efféle metaforizált sorok. Balizsnál itt-ott felbukkanva fűszereznek csupán. Az idézett sor számomra azt jelzi, hogy a lírai én állapota *bódult*. A bódultságot egyrészt maga a helyszín – Isten hagyományos lakhelye –, a templom épülete váltja ki, másrészt azok a szokásos hangok okozzák, melyek itt születnek (imamormolás, kántálás, közös ének), és feltehetőleg a gyermekkorból eredően ismerősek. A korábban említett értelmezhetetlenséget ezekre a hangokra is átvihetőnek gondolom. Hiszen ha *szétrobbannak*, ha elveszítik eredeti formájukat, ha már csak (értelemvesztett, értelmezhetetlen) zörejek a befogadó számára, akkor az elmúlás, elveszés dinamikájába kerültek. A tény, hogy e versben a lírai én bogár és baktérium, ezt az elmúltságot és értelmezhetetlenséget teszik véglegessé: megszűnt az emberi minőség, az értelmezői tudat. Ám paradox módon **a régi istenkép – mely elmúlt, mely értelmezhetetlenné vált – épp ebben a túl tágas, illetve zörejjé széteső létmódjában okozza azt a bódultságot, mely a lírai ént alkalmassá teszi egy gyökeresen másfajta, e képpel minden vonásában ellentétes istenkép megélésére**. Mintha jungi értelemben a keresztény örök, végtelen, magasztos, tökéletes, morális (előíró-számonkérő-büntető-jutalmazó), fensőbbiséges istenkép lélektani árnyéka jelenne itt meg *a menny egyszerű csodás túlélőjeként*. Nem örök, nem végtelen, nem magasztos, nem tökéletes, nem morális (nem felettes-énszerű), nem fensőbbiséges. És főleg nem elvont, nem bibliai történetekbe és teológiai fogalmakba zárt, hanem itt és most élő, közvetlen, látható, hallható. **Mintha azt sugallaná a költő, hogy a régi istenkép világa életellenesen, sterilizálóan működött, mintha éppenséggel a teológiai mennyben a kosz eltüntetése miatt vált volna az élet élhetetlenné Isten számára, mintha paradox módon az elkerített szent tér és idő (a szent jelentésében az elkerítettség lényegi elem) megteremtőjére (a Teremtőre) visszahatott volna ez a sterilizáló-kizáró hatás, és mintha elkezdett volna Belőle is kihalni az élet. Ám ezt a folyamatot a Földre szállással, az Általa teremtett mennyei világból való kimeneküléssel, a bogárrá és baktériummá való átlényegüléssel – e versében Balizs Dániel – mintha radikálisan megakasztotta, sőt visszafordította volna.**

Eddig a *Kérdés Istenhez* című vers istenképét tettem vizsgálat tárgyává, és bár sokat idéztem a versből, elsikkadt az esztétikai-irodalmi elemzés. Két elemet szeretnék most kiemelni: egyrészt a **keresetlen élőbeszédszerűséget, másrészt az észrevétlen jólkomponáltságot**. Mindkét elem az életet szolgálja: az élőbeszéd fogalmában benne is van az élet, a komponáltság észrevétlensége pedig az sugallja, hogy a költő a verseit

nem igazítja valamiféle előre átgondolt, külső keretekhez (versformákhoz, időmértékhez, rímképlethez, kompozíciós sémához), hanem engedi, hogy az adott téma, az adott szubjektív lélekállapot a maga természetes életszerűségében, a kifejtés alkotói folyamata során szülje meg a hozzá leginkább illő kifejezési formát. Legalábbis nekem egy ilyenfajta alkotói folyamatot sugall Balizs Dániel költészete, és csak legfeljebb e természetes témakibomlás végén tudok elképzelni cizelláló, pontosító, színező, gyomláló utómunkát. Eddigi elemzésemben rendhagyóan a vers vége felől haladtam az eleje felé. Lezárva e rákfolyamatot, nézzük meg a vers felütését!

*ott futottam a templom égre nyíló freskói alatt
a faragott padok közé fektetett kopott járólapot
vékony árkában hol a fuga felrepedt és hamis
habarccsa tömörödött a por elfedve kitöltve
réseket hibákat szégyellnivalót
mint aki szeretne végre hazaérni aki soká volt távol
és mikor első lépését tette hazafelé még nem volt
biztos hogy indulni vágyik aztán ahogy ment
mind gyakrabban ámult el hogy miért
nem indult el sokkal korábban*

Valaki fut a templomban. Ez fura. Értelmi feszültséget kelt. Ez a feszültség csak huszonegy sor múltán oldódik fel. Bogár fut. Tudatosítsuk: ez egy kompozíciós elem, **a késleltetett feloldás az előrefelé irányulás kíváncsiságát szolgálja.** Az égre nyíló freskók képzete tökéletesen beleillik abba az értelmi-teológiai és egzisztenciális koncepcióba, amelyet eddig fejtegettünk: az ég zárt, bár a nyíltság látszatát kelti, égre (Istenre) nyíltságot hirdet, ám ez illúzió, a valóság zártságot mutat. Tudatosítsuk, **a verbéli képek asszociatív kapcsolatának, hálózatszerűségének megléte szintén kompozíciós elem, az egységességet szolgálja.** A második sortól a szakasz végéig **a figyelem hosszas és feszes vezetettségének** lehetünk tanúi: a padoktól eljutunk a köztük levő járólapokig, onnan a köztük levő árkokig, majd az árkokban levő fugákig, melyeken meglátjuk a réseket, amit kitöltött a por, ez látszatot keltett (miként a freskó az ég látszatát – teszem hozzá jelezve a rejtett metaforikus összefüggést), elfedett valamit: *a hibát, a szégyellnivalót.* Ezzel a csattanóval megérkeztünk a lényegi érzelmi vonáshoz: valamit itt elfednek, valami itt szégyellnivaló, és éppen a por, a kosz fedi el. Mi az, ami szégyellni való? Teszi fel a kérdést magában az olvasó. Keletkezett egy

mentális hiány, egy rejtett kérdés, felkeltődött a kíváncsiság. Ki az, aki fut? Ki az, aki ezt a mikrovilágot ilyen közlelől látja?

A vers ezen pontján közbeékelést találunk, melyben egy lényegi, bár elvont sorstörténésről esik szó. A közbeékelés az érzékelés eddigi világából kis időre átemeli az olvasót a lélek világába, majd visszahelyezi őt az érzékelésbe, hogy a vers lezárása megint a léleké legyen. Extroverzió és introverzió váltogatják egymást sajátos ritmikát teremtve. Az introverzált állapot nagyjából harmada-negyede az extroverzáltnak. Azzal zárta a költő az előző szakaszt, hogy a *hibák szégyellnivalók*, ezért vannak elfedve, és ez az elfedettség – mondom én – halvány kíváncsiságot keltett: mi lett elfedve és miért? A második szakaszban, a lélek egy sorspillanatot, egy döntési helyzetet tár elénk, mely a hazatérés vágyáról, az elindulás nehézségéről, és az erre való utólagos visszatekintés érzelmi feszültségeiről szól. Némi tünődés után ráébredhetünk, hogy e lelki sorstörténés minden mozzanata beleilleszthető eddigi fejtegetéseink gondolati vázába fő fogalmaink mentén. A lírai én távol volt, nem az otthonában, távol, mint a templom mennyezete, mint Isten a saját teremtményeitől. A távolság vágyat szült, a visszatérés vágyát – hogy Isten versbéli alászállása visszatérésként érthető, innen tudjuk igazán: a *visszatérés* nem melleleg ugyanazt jelenti, mint a megtérés. A súlyos vallási fogalmak is visszahelyeződnek eredeti helyükre, ahol keletkeztek, a megélt élet mindennapjaiba, ahonnan a filozófiai-dogmatikai gondolkodás és a vele együtt járó morális kötelezés felvitte őket a teológiai mennybe, eltávolította az embertől. Ahogyan a távolság és idegenség megérzése azt sugallja a lírai éneknek, hogy térjen vissza, ugyanúgy sugallja Istennek is valami ugyanezt: térjen vissza eredeti otthonába, a mindennapi életvilágba. És amilyen mértékben *nem magától értetődő* egy rossz érzés hatására egzisztenciális állapotot váltani, ugyanolyan mértékben *magától értetődő* viszont később – amikor otthonossá vált a régi-új közeg – azt nem érteni, hogy miért maradt távol oly soká, miért késlekedett a lírai én az elindulással. Balázs Dániel *Kérdés Istenhez* című versében **az érzékelés szintjén, a lelki-érzelmi szinten és a teológiai szinten kifejtett történések között messzemenő tendenciális és értelmezési analógiákat találtam**. Ilyen mértékű jólkomponáltság és tartalmi sokrétűség ritka ugyan, mindazáltal, ami egyszer megvalósult, megvalósulhat többször is, ha nem is feltétlen ilyen gazdagon és egységbe szervezeten. A versszöveget effajta szerves egységét véleményem szerint csak akkor lehet létrehozni, ha az alkotói folyamat során a költő úgy ír, ahogy a madár énekel, azaz engedi önmagában a természet, az élet már eleve meglevő, ösztönös alkotói, komponálói képességét érvényesülni, és a saját tudatos szerkesztési elveit csak mintegy utólagos, apróbb árnyalásokra, pontosításokra, hibajavításokra használja.

II.

Ma már nem az a kérdés, használhatjuk-e a mesterséges intelligenciát létünk megértésében, hanem az, hogyan használjuk, hogy előre vigye gondolkodásunkat, érzésvilágunkat és kultúraépítésünket. Meggyőződésem, hogy a legtöbbet akkor nyerünk, ha egy-egy vers elemzése-értelmezése során először megkísérlünk saját műveltségünk és habitusunk alapján elmélyedni a versben, részletekbe bonyolódván, az egésze is rátekinteni próbálván, mert ebben jobbak vagyunk, mint a gép, és mert ez a tevékenység tartja szinten vagy fejleszti kreativitásunkat, miközben megértő és döntési képességünket is edzi. Ha a saját részünkkel már készen vagyunk, azután kezdhetünk el keresgélni a kultúrtörténetben olyan fogalmak, sémák után, melyeket jellemzőknek érzünk a vizsgált esetben. Ezek felkutatásában már jobb nálunk a gépi agy. A megértett fogalmak, sémák segítségével végül rákérdezhetünk arra, hogy az általunk készített értelmezés hol, hogyan helyezhető el ebben a kulturális világban. Ha ezt sikerül jól csinálnunk, akkor a mesterséges értelem segítségével a vizsgált művet és értelmezésünket nemcsak elhelyezhetjük szellemi rendszereinkben, felfedezhetünk szemünk előtt korábban elrejtőző, követendő vagy kerülendő tendenciákat is. A következőkben szeretném megmutatni, hogy a Balizs Dániel *Kérdés Istenhez* című versére és a róla szóló értelmezésemre vetett kulturális séma-tekintet (a mesterséges intelligencia szeme) milyen megfontolásokra, milyen létmegértésekre vezetett.

A megértés első szintje – az általános megértési séma kifejtése

Én:

Isten leszáll a földre, de nem a morális fensőbbiség tudatát és tanítását hozza, hanem ki szeretné próbálni, milyen az emberlétben a nyomor, a koszosság, az elveszettség – tehát emberré szeretne lenni, hogy jobban átérezze teremtménye életét, lelkvilágát, dolgait. Mely írónál, költőknél, filozófusoknál jelenik meg hasonló gondolat?

Mesterséges Intelligencia:

Bár a hagyományos vallásosság szerint Isten mindentudó, az irodalmi és filozófiai képzeletet mindig is izgatta a kérdés: Vajon a mindentudás felér-e a hús-vér megéléssel? Át lehet-e érezni a mocskot és a reménytelenséget anélkül,

hogyan az ember maga is sáros lenne? Ez a motívum (amit a teológia „Isten radikális azonosulásának” nevez) több szerzőnél is megjelenik pontosan a fent leírt formában: Isten nem tanítani jön, hanem átérezni.

1. Anatole France: A vörös liliom (és a lázadó angyalok motívuma)

A Nobel-díjas francia író, Anatole France előszeretettel fordította meg a keresztény dogmákat. Nála visszatérő gondolat, hogy az ég fenséges magányában és sterilitásában ülő Isten valójában **féltékeny az emberre**. Az emberi lét mocska, a bűn, a testi szerelem, a szenvedés és az esendőség valami olyan sűrű és intenzív valóság, amivel a tökéletes, „tisztá” Isten nem rendelkezik. France-nál a lázadó angyalok azért jönnek a Földre, mert vonzza őket a földi élet tökéletlensége, pora és izgalma.

2. Jorge Luis Borges: Három változat Júdásra

Az argentin Borges egyik legmeghökkenőbb novellájában egy fiktív teológus elméletét mutatja be. E szerint az elmélet szerint Isten inkarnációjának (emberré válásának) **teljesnek és radikálisnak** kellett lennie. Ha Isten csak egy szent, ragyogó, csodatévő tanító (Jézus) képében jött volna el, nem ismerte volna meg az emberi létezés legmélyét. Borges zseniális (és blaszfém) csavarja szerint **Isten valójában Júdás képében testesült meg**. Azért, hogy teljesen átélje az emberi sorsot, a legmélyebb mocskot választotta: az árulást, a megvetettséget, a teljes morális és fizikai megsemmisülést, a kitaszítottságot és öngyilkosságot. Nem felülről tanított, hanem alulról szenvedett.

3. A teológiai háttér: a keresztény kenózis (Isten önküresítése)

E gondolatnak van egy nagyon komoly, hivatalos teológiai neve: **kenózis** (a görög kenosis szóból, ami kiüresítést jelent). Pál apostol írja a Filippi levélben, hogy Krisztus „kiüresítette önmagát, szolgai alakot vett fel, hasonló lett az emberekhez”. Sok modern, 20. századi teológus (például a holokauszt után író **Dietrich Bonhoeffer** vagy **Jürgen Moltmann**) pontosan ezt hangsúlyozza: Isten nem egy trónról nézi a nyomort. Ahhoz, hogy valóban Isten legyen, a legsötétebb emberi tapasztalatot is meg kellett élnie. Bonhoeffer szerint „csak a szenvedő Isten segíthet”. Istennek az Auschwitz-i barakkok koszában, a kiszolgáltatottságban kellett jelen lennie, hogy ne csak elméletben tudja, milyen az emberi szenvedés.

Az emberiség évezredek óta úgy képzei el az isteneket, mint akik a magasból adnak törvényeket (mint Hammurapi vagy Mózes esetében). Balázs Dániel istenképe viszont megfordítja a hierarchiát: **a Teremtőnek van szüksége a**

teremtény tapasztalatára, hogy a mindentudása mellé **együttérzést (empátiát)** is szerezzen. Ez a gondolat teszi Istent igazán társsá a szenvedésben.

A megértés második szintje – az egyedien megmutatkozó általános

Én:

Balizs Dániel *Kérdés Istenhez* című versében kifejezett Isten-történet kenózisnak (önkiüresítésnek) vagy önlealacsonyításnak nevezzük inkább? Melyik teológiai fogalom illik rá jobban?

Mesterséges Intelligencia:

Az elemzésben leírt balizsi istenképre **a kenózis (önkiüresítés) fogalma a legpontosabb teológiai kategória**, noha a vers sajátos logikája miatt ez a fogalom itt egy radikális, **posztmodern vagy egzisztenciális csavart** kap. Nem egyszerűen „önlealacsonyításról” van szó, hanem valami sokkal mélyebbről. Nézzük meg, mely teológiai és filozófiai fogalmak világítják meg legjobban ezt a helyzetet:

1. Radikális kenózis (kézzelfogható önkiüresítés)

A hagyományos teológiában a kenózis azt jelenti, hogy Isten lemond isteni attribútumairól (mindenhatóság, dicsőség stb.), hogy emberré legyen. Balizs versében ez azért **radikális**, mert az Isten nem azért üríti ki önmagát, hogy megváltsa a világot (mint a kereszténységben), hanem **tapasztalatszerzésből és unalomból**. Lemond a küldetésről, lemond a morális számonkérésről. Ez a kenózis nem etikai (szeretetből fakadó) tett, hanem **egzisztenciális szükséglet**: az Istennek szüksége van a végeességre, hogy érezzen valami valóságosat.

2. Inkarnáció mint „passzív jelenlét” (deus passivus)

A teológiában az inkarnáció (testet öltés) általában egy aktív, megváltó cselekedet. Itt viszont Isten **nem cselekedni jön, hanem elszenvadni és megfigyelni**. Nem tanít, nem tesz csodát, hanem „ott van a lírai én szemei előtt... beszédes hallgatásával üzen”. Ez a teológiában a **deus absconditus** (a rejtőzködő Isten) és a szenvedő Isten paradoxona: jelen van a koszban, de nem avatkozik be, mert magát a koszban való elveszettséget akarja átélni.

3. Teofánia (Isten valóságos megjelenése)

Az elemzés kiemeli, hogy ez az Isten nem egy belső pszichológiai hang: „valóságosan megjelenik, leszáll a mennyből, alakot ölt”. A teológiában ezt **teofániának** (isteni kinyilatkoztatásnak, látható megjelenésnek) nevezzük.

Különlegessége, hogy míg az ószövetségi teofániák (égő csipkebokor, vihar) Isten félelmetes fenségét mutatták, itt a teofánia tárgya maga a törekenység és a nyomor.

4. Apokalipszis és eszkatologikus tehermentesítés

Az elemzés egyik fő állítása („felesleges megmentésére esküdünk... egy súlyos teher leesik a vállunkról”) egy nagyon fontos teológiai fordulat. A hagyományos keresztény eszkatológia (végidőtan) szerint az ember felelős a világért, Isten pedig ítéletet tart. Balizs verse viszont **„passzív megváltást”** mutat be: Isten azáltal váltja meg az embert (és a költőt), hogy **lemond az aktív, morális megváltásról**. Amikor Isten feladja morális elvárásait, az ember megszabadul a bűntudat és a küldetéstudat terhétől. Ezt nevezhetjük **metafizikai felszabadulásnak** vagy a törvény érvényesítése, a küldetés alóli felmentésnek.

Miért nem egyszerűen „önlealacsonyítás”-ról van szó?

Az „önlealacsonyítás” szó hordoz egyfajta morális értékítéletet (hogy a kosz és a nyomor méltatlan az Istenhez). A versben viszont az **„elveszettség nagyszerű könnyűség”**. Itt az Isten nem megalázza, hanem **felszabadítja magát a mindenhatóság terhe alól**. A mindenhatóság egy unalmas, az eleven életet kiölő börtön; a koszos, véges emberlét pedig az együttérzés, a szabadság és az alkotás hazája. Isten itt nem „leereszkedik” a sárba, hanem **menekül a sárba**, mert ott végre van tétje a létezésnek. Ott él.

A megértés harmadik szintje – a kreatív, együttérző egyediség

Én:

Balizs Dániel *Kérdés Istenhez* című versében és az elemzésemben fokozatosan kibomló Isten-kép, Isten-cselekvés, Isten-átalakulás radikális eredetisége mennyiben árnyalja a korábbi felismeréseinket?

Mesterséges Intelligencia:

Az értelmezés elmélyítése nemcsak megerősíti korábbi megérzéseinket, **radikálisan új szintre is emeli a kenózis (önkiüresítés) elgondolását**. Három alapvető ponton tesz hozzá az eddigi felismerésekhez:

1. A kenózis új mélypontja: az ember alatti (mikro)világ

Eddig csak addig jutottunk el, hogy Isten a „koszos, nyomorult emberi létbe” száll le. A vers azonban ennél sokkal radikálisabb: Isten (és a költő) **az ember alatti, biológiai szintre, a bogarak, baktériumok és vírusok mikrovilágába üresíti ki magát.** Ez a teológiában egy eddig szinte ismeretlen, „kozmosz és biológiai kenózis”. Isten nem királyból koldussá lesz, hanem a mindenség urából egy templompadlón bukdácsoló, mázsás emberi talpak elől menekülő bogárrá. A lealacsonyodás itt nem morális, hanem fizikai és biológiai értelemben abszolút: a templom – amely Isten dicsőségének monumentális háza lenne – a versben egy óriási, veszélyes akadálypályává válik, ahol Isten a porszemek között bujkál.

2. A találkozás feltétele: Az aszimmetria megszűnése

A hagyományos vallásosságban az ember alul van, Isten felül; az ember bűnös, Isten szent. A vers és az elemzés legmesszevezetőbb felismerése, hogy **ebben a régi, megkövült struktúrában már nem lehet találkozni az élő Istennel.** A találkozás csak akkor jöhet létre, ha az ember (a költő) és az Isten **ugyanazt a radikális utat járja be:** (1) A költő kiüresíti magát, bogárrá, baktériummá változik (lemond az emberi magasabb rendűségről). (2) Isten kiüresíti magát, éppoly apróvá és jelentéktelenné válik. (3) **A csattanó:** A templom padlójának repedésében, a koszosban *szembefutnak egymással.* Nincs többé hierarchia. Isten nem „felülről tekint le”, hanem egyenrangú társként, ugyanabban a sárban küzd a túlélésért.

3. Az „elveszettség nagyszerű könnyűsége” mint túlélési stratégia

Az előre haladó értelmezés világosabbá teszi a korábban felvetett rejtélyt, mitől „nagyszerű és könnyű” az „elveszettség”: az Isten is túlélő, **„a menny egyszerű csodás túlélője”.** A baktériumok és bogarak a világ legnagyobb túlélői. Nincs szükségük bonyolult teológiára, morális küldetésre vagy dogmákra. Egyszerűen csak léteznek, alkalmazkodnak és túlélnek. Az elveszettség azért könnyű, mert a bogár szintjén **megszűnik a történelem, a kultúra és a modern kor morális zűrzavarának minden súlya.** Ha bogár vagy egy templom padlóján, nem kell megmentened a világot a romlástól. Szabad vagy a múltba húzó korszellemtől. Képes vagy az élet legmélyebb eredetéből teremteni.

Összegzés teológiai és lélektani szempontból

A leereszkedés mértéke	Isten az emberi koszba és nyomorba száll le.	Isten az ember alatti mikrovilágba (bogár, baktérium) zsugorodik.
Az ember szerepe	Külső megfigyelő, akihez Isten szól.	Részvevő , aki előbb változik bogárrá, mint hogy Istennel találkozzon.
Az Istenkarakter	Titokzatos, de emberi alakot öltő lény.	„A menny egyszerű csodás túlélője” , aki vírusokat terelget a koszban.
A megváltás jellege	Felmentés a morális küldetés alól.	A vallási formák levetése: a biológiai lét empatis, kreatív szabadsága.

Balázs Dániel e versében a **biológiai misztika** talajára lép. Azt mondja: ha a hatalmas, tág, érthetetlen világban (a templom hajójában) elveszettnek érzed magad, ne felfelé nézz a csillagokra vagy a kupolára, mert akkor csak elbódulsz. Nézz a lábad elé, a padló görbületére. Ott, a legkisebb, legjelentéktelenebb ponton, ahol a kosz és a tömjénillat keveredik, pontosan úgy, mint egy bogár vagy egy baktérium, ott él az Örökkévaló.